

Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları

Sezai COŞKUN*

I. Edebiyatın Sosyolojik Boyutu

EDEBİYATIN NE olduğu üzerine kaleme alınan hemen her kuramsal yazıda önde gelen problemlerden biri olarak edebiyatın toplumla ilişkisi irdelenmektedir. Edebiyat, dünyasını, dil hammaddesi üzerine kurar. Dünyasının ana konusu ise insandır. Dil de insan da birer toplumsal unsurdur. İnsan dile doğar ve kimliğini, dilin içinde dilin imkânlarıyla inşa eder. Dil denilen sosyal bünye içerisinde kimliğinin aslî unsurlarını kuran insanı, edebiyat toplumdan seçerek onu yeniden ‘üretir’. Edebiyatın söz konusu bu iki toplumsal unsur üzerine yaptığı üretim, edebiyat ile toplumun ilişkisini bir problem olarak ortaya çıkarmaktadır.

Sosyoloji’nin tarihi bir disiplin olarak kısa olsa da, edebiyatın insanla beraber var olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla edebiyatın sosyolojiyle olan ilişkisi ile toplumla ilişkisi iki ayrı tarihin ve iki ayrı katmanın meselesidir. Bu ayrımın farkına varmak, edebiyat sosyolojisi olarak adlandırılan disiplinin mahiyeti adına önemlidir. Kısaca, “edebiyat sosyolojisi”nden, edebiyatın, toplumun ögesi olan insanla veya insanının meseleleriyle olan ilişkisi değil, daha ziyade karmaşık sosyal ilişkiler ağı içerisindeki yeri anlaşılmalıdır. Bir eser üzerinde edebiyat sosyolojisi çalışması yapmak, onu, “sosyolojik okuma” denilen ve edebiyat sosyolojisinden oldukça farklı bir disipline göre incelemek değil, eserin, ana rahmine düştüğü andan incelemeye konu olduğu ana kadar olan sosyal ilişkiler ağını söz konusu ederek incelemektir. Çünkü edebî eser bir üretdir ve her edebî üretim, belli bir sosyal ilişkiler ağına sahiptir.

II. Türk Edebiyatının Sosyolojik İmkânı

Türk edebiyatının en uzun dönemini teşkil eden Divan edebiyatının toplumla olan ilişkisi, bu edebiyatın en çok tartışılan yönlerinden biri olmuş, bu

* Yard. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

hususta birbirinden oldukça farklı düşünceler ortaya konulmuştur. Ancak bu edebiyatın sosyolojisi pek yapılmamıştır. Divan edebiyatından sonra gelişen ‘Yeni Türk Edebiyatı’ ise çok büyük oranda toplumsal ihtiyaçlar etrafında şekillenmiştir. İlk Türk romanı, ilk Türk tiyatrosu toplumsal ihtiyaçların ve toplumsal kaygıların etkisi altında inşa edilmiştir. *Taaşuk-ı Talat ve Fıtnat*’ın içeriği, toplumsaldan öte sosyolojik kaygılara göre şekillendiği gibi, *Şair Evlenmesi*’nin İmam tiplemesinden dolayı sahnelenememesi de sosyolojik hususlarla alakalıdır. Yeni Türk Edebiyatının oluşum yıllarına ait bu iki örnek bile Türk edebiyatı üzerine birçok sosyolojik araştırmanın yapılabileceğini göstermektedir. Bu gerçeğe rağmen Türkiye’de edebiyat sosyolojisi araştırmalarının varlığından bahsedilebilir mi?

III. Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi¹

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun, Bayburtlu Zihni üzerine yaptığı monografik çalışmaya ‘edebiyat sosyolojisi’ başlığını koyarak Türkiye’de edebiyat sosyolojisi başlığıyla ilk çalışmayı yayınlamasının ardından yaklaşık 50 yıl geçmiştir.² Fındıkoğlu’nun yaptığı çalışma klasik bir monografi olmasına rağmen, esere bu ismin verilmesi, Bayburtlu Zihni’nin hayatını anlatırken, şairin yaşadığı toplumsal çevreye de değinilmesiyle alakalıdır. Bu değini, herhangi bir önemli sosyolojik tekniğe dayanmasa da edebiyat sosyolojisinin önemli unsurlarından yazarın sosyolojisi üzerine dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Ancak ne kitabın giriş kısmında ne de ilerleyen bölümlerinde Fındıkoğlu’nun edebiyat sosyolojisine değinmediği, kavram olarak söz konusu etmediği görülmektedir. Fındıkoğlu’nun bu çalışması, o yıllarda Türk aydınlarının edebiyatın sosyolojisinden haberdar olduklarını da göstermektedir.

Fındıkoğlu’ndan sonra Kemal Karpat, kaleme aldığı *Türk Edebiyatında Sosyal Konular* başlıklı kitabıyla edebiyat sosyolojisine bir örnek ortaya koymasa da, edebiyatın sosyolojik yönüne dikkat çekmesi bakımından önemli bir adım atar.³ Fındıkoğlu’nun ve Karpat’ın oluşturduğu dikkatin ardından İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümünden Nurettin Şazi Kösemihal, edebiyat sosyolojisi kapsamında sayılabilecek eserlere imza atarak bu disiplini Türkiye’de tanıttı. Kemal Karpat’ın kitabıyla ilgili yaptığı, “O zamanlar edebiyat eserlerinden sosyolojik yargılar çıkarma modası vardı. Ben de onu benimsemiştim”⁴ şeklin-

1 Çalışmanın bu bölümü, bazı kısımlarıyla, daha önce kaleme alınan bir incelememiz etrafında şekillenecektir. Bkz. “Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Üzerine Tespit, Tahlil, Teklif”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s. 175-188.

2 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Bayburtlu Zihni -Bir Edebiyat Sosyolojisi Denemesi-*, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1950, 128 s.

3 Kemal Karpat, *Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1971 (Kitabın ilk baskısı 1971’de yapılmıştır).

4 Sadık K. Tural, *Edebiyat Bilimine Katkılar*, Ankara: Ecdad Yayınları, 1993, s. 168.

deki değerlendirme, Kösemihal’in bu alanda yaptığı çalışmaların, dönemin ihtiyacına ve aktüalitesine de yönelik olduğunu göstermektedir.

1965-1966 öğretim yılında Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünde ders olarak okutulmaya başlanılan edebiyat sosyolojisiyle ilgili olarak bu dönemde ciddi çalışmalar görülmektedir. Kösemihal, bu disiplini tanıtıcı yazılarla ve öğrencilerine yaptırdığı tezlerle Türkiye’de bu disiplinin temelini atmıştır. Ardından 1968’de Robert Escarpit’in *Edebiyat Sosyolojisi* isimli kitabının çevrilmesi ise bu faaliyete ciddi katkı sağlamıştır. Kösemihal’in çalışmalarının ardından bu alanda bir yavaşlama gözlemlenir. Birkaç çalışma yapılsa da ne teori adına ne de uygulama adına pek fazla örnek ortaya konulmaz. Özellikle akademik alanda bu disiplin arka planda kalır. Akademik alandaki bu ilgisizlik diğer araştırma alanlarına da yansımıştır. Kösemihal’den farklı olarak Cemil Meriç bu dönemde, “Edebiyat ve Sosyoloji” başlıklı ve Taine’in edebiyat teorisini tahlil merkezinde ilerleyen birkaç makale yayımlamıştır. Cemil Meriç’in değerlendirmeleri üzerinde dikkatle durmak gerekmektedir. Kösemihal’in çalışmaları Escarpit’in eseri ekseninde devam etmektedir. Bu çalışmalar mevcut teori üzerinden pratik üretmektedir. Meriç ise daha ziyade bu işin arka planını sorgular. Edebiyatın ve sosyolojinin kesişme noktaları üzerinde durarak bu iki alandan bir disiplin doğup doğamayacağını tartışır. Meriç’in çalışmalarına bakıldığında özellikle Batı’da bu alanda yapılan çalışmalarla, yöntem ve amaç benzerliği içerisinde oldukları görülür.⁵ 1980’lerden sonra ise Sadık Kemal Tural ve Ömer Naci Soykan akademik alanda bu disiplinle ilgilenmişlerdir. Bu ilgiyle beraber, teori alanında da uygulama alanında da bir artış gözlemlenir.

Yapılan çalışmaları iki başlık altında toplamak mümkündür:

A. Teorik Çalışmalar

Bu alanda özellikle Kösemihal’in ve Ömer Naci Soykan’ın eserlerini saymak mümkündür.

Kösemihal, “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”⁶ başlıklı makalesinde Escarpit’in kitabını özetler. Dolayısıyla, kendi anlayışını da bu doğrultuda ortaya koyar. Kösemihal’in bu konuda yazdığı diğer yazılar da bu merkezde ilerlemektedir. Daha ziyade bu disiplini tanıtıcı mahiyette olan yazılarda, mevcudu aktarmakla yetinilir.⁷

Edebiyat sosyolojisi alanında yöntem ortaya koyan diğer bir araştırmacı Ömer Naci Soykan’dır. Soykan, edebiyat vakasının dört ögesinden, özellikle ‘eser’ üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yaptığı incelemede eseri, ‘mekan-zaman, şahıslar, olay örgüsü ve mesaj’ bakımlarından inceler ve eserin ‘edebî haritası’nı

5 Cemil Meriç, “Edebiyat ve Sosyoloji”, *Hisar*, 1970-1971, sy. 83, 85, 86, 89.

6 Nurettin Şazi Kösemihal, “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”, *Sosyoloji Dergisi*, 1967, sy. 19-20.

7 Nurettin Şazi Kösemihal, “Edebiyat ve Sosyoloji”, *Yeni İnsan*, Eylül-Ekim 1964, sy. 9-10.

çıkartır. Ardından reel düzeyde yaptığı incelemeyle yukarıda kıstas olarak kullanılan başlıkları nesnel hayatta ele alır. Böylece eserin 'nesnel haritası'nı ortaya koyar. Netice, bu iki âlemin/haritanın mukayesesi ile dile getirilir. 'Nesnel'in 'kurgusal olan'a taşınması işleminin tahlilini amaçlayan bu yöntemle, Soykan'ın hem kendisi edebiyat eserleri üzerinde pratik denemelerde bulunmuş hem de öğrencileriyle atölye çalışması yaparak bu alanda örnekler vermiştir.⁸ Kösemihal ve Soykan'ın teori ortaya koyan bu çalışmalarına ilave olarak, Ertuğrul Aydın'ın "Edebiyat Sosyolojisine Genel Bakış ve Bu Genel Bakış İçinde Türk Edebiyatı"⁹ adlı çalışmasını, Tuncer Uçarol'un Escarpit ve Kösemihal'in çalışmalarını tanıtıcı "Edebiyat Sosyolojisi" başlıklı yazısını,¹⁰ Ali Aksakal'ın Edebiyat sosyolojisini çocuk edebiyatı açısından yorumladığı "Edebiyat Sosyolojisi ve Çocuk Edebiyatı" yazısını,¹¹ Sadık Kemal Tural'ın 'edebiyatın gerçek ve fiktif alemleri' üzerinde durduğu ve Kösemihal'in incelemelerine değindiği 'Edebiyat Bilimi'nin Bir Dalı: Edebiyat Sosyolojisi' adlı çalışmasını¹² ilave olarak saymamız mümkündür.

Kısa zaman önce yayınlanan, *Edebiyat Sosyolojisi* başlıklı çalışma, kaydedilen bu teorik alana önemli bir katkı sağlamaktadır. Kitap, gerek yabancı araştırmacıların gerekse Türkiye'deki araştırmacıların edebiyat sosyolojisi üzerine kalem aldıkları teorik yazılar bakımından dikkat çekicidir. Bu yazılar, Türk edebiyat sosyolojisi araştırmacılığının büyük eksikliklerinden olan teorik arka plan ihtiyacını da büyük oranda karşılamaktadır.

B. Uygulama Çalışmaları

Yukarıda kaydedilen teorik çalışmaların pratiğe dökülmesi olarak ele alabileceğimiz uygulama çalışmalarında özellikle Kösemihal'in öğrencilerine hazırlattığı mezuniyet tezleri, önemlidirler.¹³ Bu tezlerde edebiyat vakasının temeli-

8 Ömer Naci Soykan, "Edebiyat Sosyolojisinde Uygulamalı Bir Yöntem Denemesi", *Adam Sanat*, Eylül 1989, s. 46.

9 Ertuğrul Aydın, "Edebiyat Sosyolojisine Genel Bakış ve Bu Bakış İçinde Türk Edebiyatı", *Hece*, Nisan 1999, s. 29.

10 Tuncer Uçarol, "Edebiyat Sosyolojisi", *Yeni Edebiyat*, Aralık 1970, sy. 2.

11 Ali Aksakal, "Edebiyat Sosyolojisi ve Çocuk Edebiyatı", *Türk Dili*, 1998, sy. 562.

12 Sadık Kemal Tural, a.g.e., s. 155-176.

13 Kösemihal'in 1967 ve takip eden yıllarda, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünde öğrencilerine edebiyat sosyolojisiyle ilgili olarak hazırlattığı mezuniyet tezleri şunlardır: (1) Ümit Suman, "Halkın Kitaba Karşı İlgisi"; (2) Abdullah Dikici, "Yapıt Türleriyle Okuyucular Arasındaki İlişki"; (3) Ferhan Aksel, "Tanzimattan Sonra Yazarların Doğum Yerlerine Göre Dağılımı"; (4) Ali Gürkan, "Yazarlarla Doğum Yerleri Arasındaki İlişki"; (5) Ahmet İşisığlam, "Yazarların Yapıtlarıyla İkinci Meslekleri Arasındaki İlişki"; (6) Zeynep Adam, "Halkın Okuduğu Kitaplar Üzerine Bir Araştırma"; (7) Ayşe Kanatlı, "İzmir Kitaplık İstatistiklerine Göre Okuyucular"; (8) Sabiha Demir, "Okuyucu Zümreleri Yoluyla Gözde Romancıların Belirtilmesi"; (9) Mehmet Kurtul, "Yazarların Yapıtlarıyla, Ekonomik Hayatları Arasındaki İlişki"; (10) Ayhan Altun, "Yazarların Yapıtlarının İlk Basılış Tarihleri, Edebi Türlerle Ayrılışı, Yıl- /

ni teşkil eden dört öge (yazar, eser, yayıncı, okuyucu) üzerinde ayrı ayrı durulmuş, herhangi bir yazardan ziyade Türk edebiyatının geneli incelenmiştir. Sosyolojinin yöntemleriyle yapılan bu araştırmaların o dönemin yayıncı, yazar ve okuyucu profilini çıkardığını söylemek mümkündür. Ancak günümüzde yaşanan toplumsal değişimler sebebiyle, o verilerden hareketle bugünkü edebiyat dünyasının sosyolojik boyutunu yorumlamak mümkün görülmemektedir. Örneğin, Ümit Suman, *Halkın Kitaplara Karşı İlgisi* başlıklı araştırmasında İstanbul kitapçılarını Sahaflar, Beyoğlu ve Babiâli diye ayırmakta ve buralardan talep edilen kitaplara göre, söz konusu bölgelerin okuyucu profilini çıkarmaya çalışmaktadır. Bugün İstanbul’daki kitapçıların bu şekilde tasnifinin mümkün olmaması, aynı şekilde yerleşim alanlarının da daha kozmopolit bir hüviyet kazanması bunu zor kılmaktadır. Ancak yeni yöntem ve tekniklerle söz konusu çalışmaların yapılması söz konusu olabilecektir. Kösemihal’in yaptırdığı çalışmalarla aynı dönemde, bir başka çalışma da Cemal Süreya tarafından yapılmıştır. Behçet Necatigil’in *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* adlı eseri merkez alınarak buradaki yazarlar, doğum yerleri ve eğitim durumlarına göre değerlendirilmiştir. Çalışma, *Türk Yazarının Halklaşması* adıyla yayımlanmıştır.¹⁴ Yazarlarla ilgili yapılmış edebiyat sosyolojisi çalışmalarına Alpay Kabacalı’nın ve Gökhan Tok’un etüdlerini de eklemek mümkündür. Kabacalı, edebiyatçıların ekonomik koşullarını merkeze alarak yaptığı incelemesini, *Türkiye’de Yazarın Kazancı* adıyla yayımlamıştır.¹⁵ Tok da yazarlarla anket yöntemiyle yaptığı çalışmasını, “Türkiye’de Yazarlar Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme” başlığıyla neşretmiştir.¹⁶

Kösemihal’in yaptırdığı çalışmaların bir benzeri Elif Aksoy ve Murat Cankara tarafından “Çağdaş Türk Edebiyatçısının Toplumsal Profili” başlığıyla gerçekleştirilmiştir. Yapı Kredi Yayınları tarafından 1991’de yayımlanan *Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*’ni esas alarak 2132 edebiyatçı üzerinde inceleme yapan Aksoy ve Cankara, yazarları; doğum tarihleri, doğum yerleri, yaşadıkları yerler, cinsiyetleri, ortaya koydukları edebî türler, baba meslekleri, kendi meslekleri, dönemlere göre meslekleri, eğitim durumları noktalarında incelemiş ve son yıllarda bu alanda yapılan en ciddi araştırmaya imza atmışlardır.

Uygulamalı edebiyat sosyolojisi çalışmalarına ön ayak olan diğer bir isim, Baykan Sezer’dir. Kemal Tahir’in yakın dostu olması sebebiyle, edebiyatla da yakından alakadar olan Baykan Sezer, özellikle Kemal Tahir’in eserlerinde işlediği toplumsal meseleler etrafında, hem kendisi sosyolojik çalışmalar yapmış hem de öğrencilerine bu yönde telkin ve tavsiyelerde bulunmuştur. Nitekim

lara Göre Dağılımı, Doğum ve Verim Yılı Arasındaki İlişki”; (11) Fikriye Neval Erkmen, “Dağıtıcılar Yoluyla En Çok Okunan Kitap Türlerinin Belirtilmesi”.

14 Cemal Süreya, *Türk Yazarının Halklaşması*, İstanbul, 1967.

15 Alpay Kabacalı, *Türkiye’de Yazarın Kazancı*, İstanbul, 1981.

16 Gökhan Tok, “Türkiye”deki Yazarlar Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme”, *İzlek*, Ağustos-Kasım 1995, s. 23-26.

onun tavsiyeleri etrafında yapılan “Türk Romanında Eşkıyalık Teması, Kemal Tahir-Yaşar Kemal”,¹⁷ “Türk Romanında Eşkıyalık Teması”,¹⁸ “Devlet Ana Kaynakçası (Devlet Ana Romanının Türk Düşünce Hayatındaki Yankıları)”,¹⁹ başlıklı çalışmalar, içerdikleri sosyolojik dikkat bakımından önemlidirler. İlk iki çalışmada, Türk romanının önemli sosyolojik unsurlarından olan eşkıyalık temasının taşıdığı sosyolojik arka plan tahlil edilmektedir. *Devlet Ana* romanı üzerine yapılan çalışma ise, Türkiye’de imza atılan nadir edebiyat sosyolojisi çalışmalarından biridir. Türk edebiyatında en çok tartışılan romanlardan biri olan, içerdği tezlerle aydınlar arasında adeta kamplaşmalara varan tartışmalar meydana getiren roman, hem içerik anlamında hem de okur tarafından algılanma biçimi noktasında sosyolojik incelemeye tabi tutulmaktadır.

Uygulamaya dönük veya bu niyetle yapılan incelemelere Soykan’ın yaptığı atölye çalışması, Sadık Kemal Tural’ın “Mehmet Akif’in Bir Şiirinin Edebiyat Sosyolojisi Açısından Tahlili” başlıklı çalışması örnek gösterilebilir. Yaklaşık iki yıl önce yayınlanan *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*²⁰ başlıklı çalışma ise bu alana dikkat çekmesi ve örnek sayılabilecek çalışmalar içermesi bakımından önemlidir. Ancak bu eserde de, alanın temel handikapı olan “edebiyat sosyolojisi-sosyolojik okuma” farkının tam olarak gözetilemediği görülmektedir.

Buraya kadar kısaca tanıtlarını yaptığımız teori ve uygulama çalışmalarını edebiyat sosyolojisinin şartları bakımından tahlil etmek mümkündür.

Edebiyat sosyolojisi üzerine yazılan teori yazıları daha ziyade Escarpit’ in kitabı etrafında gelişmektedir. Bu çalışmalarda edebiyat sosyolojisinin ne olduğu üzerinde durulmuş, neleri inceleyeceği dile getirilmiştir. Bu noktada Soykan’ın çalışmaları farklı bir yöntem önermesiyle öne çıkar. Soykan’ın önerdiği yöntemin edebiyat sosyolojisinin tümünü ortaya koyma yerine, eserin sadece reel ve kurgusal âleminin mukayesesine dayandığı belirtilmelidir. Bu yöntem, yazarın neyi, nasıl gördüğünü ortaya koymakta; ancak kitabın asıl macerası olan toplumsal kaderine yönelmemektedir. Edebiyat sosyolojisi, eserin/kitabın yazardan çıktıktan sonraki macerasıyla daha ziyade alakadardır. Bununla beraber Soykan’ın kullandığı yöntemin yazarın algılama biçimlerini ortaya koyması bakımından büyük önemi olduğu da vurgulanmalıdır.

Uygulama çalışmalarına bakıldığında teorik çalışmalara nazaran daha ziyade gelişmişlik gözlemlenir. Ancak bu alandaki incelemelerin ‘genelle’ sınır-

17 Ferit Güneri, “Türk Romanında Eşkıyalık Teması, Kemal Tahir-Yaşar Kemal”, Lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 1973.

18 Bülent Kalkan, “Türk Romanında Eşkıyalık Teması”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, 1999.

19 Ferit Güneri, “Devlet Ana Kaynakçası (Devlet Ana Romanının Türk Düşünce Hayatındaki Yankıları)”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul, 1999.

20 Köksal Alver (ed.), *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Ankara: Hece Yayınları, 2004.

lı kalması, özele inememesi bir eksiklik olarak belirir. Yazar ve toplumu tahlile yönelen çalışmalar bu alanlarda önemli veriler ortaya koyar. Fakat bir kitabın macerası adına uygulama çalışmalarının gerçekleştirildiğini henüz söylemek mümkün değildir. Söz konusu çalışmalar, ele aldıkları metinlerdeki sosyal meseleler üzerine yoğunlaşmakta ve bu sosyal meselelerin edebî eserde ne şekilde işlendiği hususu üzerinde durmaktadırlar. Bu cümleden olarak edebiyat sosyolojisi başlığıyla yapılan etüdlere bakıldığında, bunların daha ziyade sosyal tenkit veya sosyolojik okuma teknikleri kapsamında değerlendirilebilecek incelemeler oldukları görülür. Sosyal tenkit veya sosyolojik okumanın edebiyat sosyolojisi olarak kabulünü, yapılan lisans ve lisansüstü tezlerde de görmek mümkündür. Bu çalışmalarda da edebiyat sosyolojisinin bir disiplin olarak gereklilikleri üzerinde durulmaktadır. Ama çeşitli gerekçelerle, tam bir edebiyat sosyolojisi çalışmasının gerçekleştirilemediği belirtilmektedir. Nitekim ‘edebiyat sosyolojisi’ alt veya üst başlığıyla yapılan tez çalışmalarına bakıldığında bu gerçek görülmektedir.²¹ Bütün bunlarla beraber yapılan çalışmalar, edebiyat sosyolojisinin bir parçasını ortaya koymaları bakımından önemlidirler.

Türk edebiyat araştırmacılığında “edebiyat sosyolojisi” başlığıyla yapılan bu çalışmalar, bu alandaki önemli problemleri de göstermektedir. Bu alandaki problemler olarak şu hususlar öne çıkmaktadır.

Türkiye’de edebiyat sosyolojisi alanında, eser hariç, edebiyat vakasının diğer üç unsuru üzerinde, hem edebiyat kısmını hem de sosyoloji kısmını tatmin edici çalışmalar yapılmıştır. Ancak edebiyat vakasının merkezinde bulunan eser üzerinde tatmin edici bir çalışmanın var olduğunu söylemek zordur. Bir daha belirtilmelidir ki sosyolojik okuma veya sosyal tenkit teknikleriyle yapılmış çalışmaların edebiyat sosyolojisi ürünü sayılması mümkün değildir. Edebiyat vakasındaki diğer üç ögenin eser etrafında şekilleniyor oluşu, eseri diğerlerinden daha önemli kılmaktadır. Yazar, eser için vardır. Yayıncı, eser için vardır. Okuyucu, eser için vardır. Dolayısıyla eser, merkezdedir ve diğer öğeleri şekil-

21 Yazının başında da belirtildiği gibi bu çalışmanın bir amacı da, bu alanda Türkiye’de oluşan bibliyografyanın önemli bir kısmını ortaya koymaktır. Bu kapsamda yapılan tezlerden bir seçki burada kaydedilecektir: (1) Fuat Yavuz, “Erol Güngör’ün Dil, Edebiyat ve Edebiyat Sosyolojisi İle İlgili Görüşleri”, Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989; (2) Hasan Yazıcı, “1970-80 Dönemi Romanında Sosyal Boyut”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991; (3) Berat Demirci, “Midhat Cemal Kuntay’ın *Üç İstanbul* Romanında Toplumsal Değişim”, Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992; (4) İbrahim Eroğlu, “Edebiyat Sosyolojisi Açısından Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Eserlerinde Sosyal Boyut”, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999; (5) Nesime Ceyhan, “Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000; (6) Ali Tilbe, “Albert Camus’nün “Vebe”sı Üzerine Toplumbilimsel Bir İnceleme”, Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000; (7) Elif Birinci, “Ömer Seyfettin’in Hikayelerinde Toplum”, Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

lendirmektedir. Bu bakımdan eser merkezli çalışmalara öncelik ve önem verilmelidir. Bunun için;

1. Edebiyat, sosyoloji, felsefe ve tarih alanlarında, uzmanlık derecesinde birikime sahip araştırmacıların yetişmesi için imkanlar hazırlanmalıdır.
2. Edebiyat sosyoloji çalışmaları, atölye çalışmalarını gerekli kılmaktadır. Bu şekilde yapılacak kolektif çalışmalarla sağlıklı bir edebiyat sosyolojisi eseri ortaya konulabilir. Bu bakımdan Kösemihal ve Soykan'ın yaptırdığı atölye çalışmaları dikkat çekici misallerdir. Ancak Türk akademik hayatının bu tür bir çalışma disiplininin bugüne değin mahrum oluşu, bu disiplin karşısında önemli bir problem olarak durmaktadır.
3. Sosyolojik okuma ve sosyal tenkitin edebiyat sosyolojisinden ayrı anlayışlar olduğu gerçeği, göz önünde bulundurulmalıdır.
4. Edebiyat sosyolojisi, eserin doğumdan sonraki macerasıyla ilgilenmektedir. Bu sebeple eserin, yazarın elinden çıktığı andan itibaren toplumsal macerası teferruatlı bir şekilde incelenmelidir. Bu tür incelemede üretici konumundaki yazar da, şu hususlar göz önünde bulundurulmak suretiyle, ihmal edilmemelidir:
 - a. Yazarın, içinde doğup büyüdüğü sosyal ve fiziksel çevre, aile yapısı ve ailesinin özellikleri, okuduğu okullar, üye olduğu kulüpler-sivil toplum kuruluşları, sosyal ve siyasal duruşu, beslendiği kaynaklar, yakın arkadaşları (psikoloji bakımından) vs. incelenmelidir.
 - b. Eser ilk önce 'dış' sosyolojik tahlile tabi tutulmalıdır. Bu kapsamda eserin yazılma süreci, -varsa- metinler arası ilişkiler, göndermede bulunduğu kaynaklar, ele aldığı konunun reel hayattaki mukabili vs. incelenmelidir. Eserin 'iç' sosyolojik incelenmesinde de eserde hangi sosyal meselelerin ne şekilde yer aldıkları tespit edilmeli ve bu fiktif gerçekler nesnel gerçeklerle mukayese edilerek yazarın hangi tercihlerde bulunduğu ortaya konulmalıdır. Bir sonraki evre olarak yazarın tercihlerinin 'Niçin?'i ele alınmalıdır.
 - c. Eserin hangi yayınevi tarafından yayınlandığı, yayınevini toplumsal kimliği, kitabın kapağı, kâğıdı, dağıtım şekli, satışa sunulduğu yerler bir bütünlük içerisinde incelenmelidir. İkinci bir evre olarak medya unsuru üzerinde durulmalıdır. Özellikle günümüz açısından bunun önemi bir kat daha artmıştır. Bu kapsamda kitabın yazılı ve görsel medyada ne şekilde yer aldığı, hangi platformlarda tanıtıldığı veya tartışıldığı, yapıldıysa reklâmı üzerinde durulmalıdır.
 - d. Edebiyat sosyolojisi çalışmasının son ayağını oluşturan okuyucu kısmı için özellikle anket yöntemiyle elde edilecek veriler kullanılarak okuyucu profilleri çıkarılmalıdır. Çıkan sonuçlar yazar-yayıncı ve ese-

rin mahiyeti noktalarında değerlendirilerek eserin hangi kitle veya kitlelere ulaştığı veya bu kitlelerde ne tür etkiler bıraktığı gözlemlenebilir. Bu sıralanan hususlar doğrultusunda yapılacak eser merkezli bir çalışma, eserin ve eser etrafında yer alan yazarın, iletişim-yayın dünyasının ve okuyucunun toplumsal profilini ortaya koyacaktır.

Sonuç

Burada şu husus belirtilmelidir ki edebiyat eserinin okuyucu üzerindeki etkisini ‘zihinsel’ ve ‘eyleme dönük’ olmak üzere iki katmanda değerlendirmek gerekir. Wellek’in Charles Dickens’ın eserlerinin toplumdaki çarpıklıkları gidermediği, dolayısıyla edebiyat eserinin toplumsal yönünün ‘abartılmasının’ sakıncalı olacağı yönündeki değerlendirmesine ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Edebî eserin, eylem düzeyinden ziyade, şuur düzeyinde oluşturduğu etki dikkate alınmalıdır. Çünkü bir edebî eser, propaganda metinlerinin işlevi olan ‘muharrir güç olma’ amacını gütmemektedir. Edebî eserin daha ziyade şuura hitap ediyor oluşu, onun etkisini de ilk planda burada aramayı gerektirmektedir. Ancak edebî eserin etkisinin ferdin şuurundan çıkıp kitlesel bir boyuta da ‘tabî’ olarak sahip olması, onun sosyolojik incelemeye tabi tutulmasını zarur kılmaktadır.

Works on the Sociology of Literature in Turkey

Sezai Coşkun

Abstract

The sociology of literature, which deals with the relationship between literature and society, has been subject to various studies in many countries in terms of both the theoretical and the practical fields. This situation enables the understanding of the rich and complicated world of literature in its multiple dimensions. Yet the scope of studies conducted in this field in Turkey are very limited.

In this article, we have dealt with the history of literary sociology as a discipline in Turkey and introduced the available works. Moreover, we have tried to explain the reasons for the lack of a wider interest. The objective is to draw attention to the significance of the field and to articulate the necessary resources for the realization of such research.

Key Words: The Sociology of Literature, Turkish Literature, Literature and Society, Inter-disciplinary relations in Literature.

Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları

Sezai Coşkun

Özet

Edebiyatın toplumla ilişkisini esas alan edebiyat sosyolojisi, birçok ülkede gerek teorik alanda gerekse pratik alanda çeşitli incelemelere konu olmaktadır. Bu durum, edebiyat denilen zengin ve komplike dünyanın farklı yönleriyle kavranılmasını sağlamaktadır. Ancak Türkiye’de bu alanda yapılan çalışmalar oldukça azdır. Biz bu çalışmada Türkiye’de edebiyat sosyolojisinin bir disiplin olarak tarihini, bu alanda yapılan çalışmaların tanıtımını ve fazla çalışma olmamasının sebebi olarak görülebilecek çeşitli hususları ele aldık. Bu alanın önemine dikkat çekmek ve bu alanda çalışma yapmak için gerekli donanımları ifade etmek, çalışmanın başlıca amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat Sosyolojisi, Türk Edebiyatı, Edebiyat ve Toplum, Edebiyatta Disiplinlerarası İlişki